

УДК 93/94

Т.Г. Єрич, заст. директора з гуманітарної освіти і виховної роботи

Ізмаїльський технікум механізації та електрифікації

сільського господарства

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКИХ ШКІЛ У ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Аналізуються питання виникнення та функціонування системи церковнопарафіяльних навчальних закладів на території Південної Бессарабії, особливості їх діяльності наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Південна Бессарабія, церковно-приходські школи, єпархіальна комісія, початкове навчання

Освіта є однією з головних умов культурного, інтелектуального та економічного розвитку держави. Початкові школи є важливою складовою цього процесу. Виходячи з сучасних проблем реформування освіти, постійного пошуку найкращих форм подачі матеріалу актуальності набуває тема створення та діяльності церковно-приходських шкіл в окремих регіонах. Протягом ХІХ ст. при православних храмах Подунав'я розпочинають діяльність недільні школи, які протягом тривалого часу відігравали важливу роль в освіті та вихованні населення регіону. Якісне осмислення місця і ролі цих закладів освіти є одним з пріоритетних напрямків сучасної історичної регіоналістики.

До середини 90-х рр. ХХ ст. тема діяльності церковнопарафіяльних освітніх установ не розглядалася як окреме історичне питання. Лише в останні роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. вона отримала нового звучання і

актуальності у роботах українських вчених – Тадіяна В., Поповича М., Лебеденка О., Білецького О., Верховцевої І.

Виникнення церковно-приходських шкіл у Російській імперії відноситься до першої половини XVIII ст. Згідно «Духовного регламенту» (1721 р.) при архієрейських будинках і монастирях потрібно було відкривати загальностанові училища або школи, в яких учні мали навчатися грамотиці, читанню, арифметиці та основам православ'я. Однак тривалий час ці освітні заклади особливого розповсюдження не мали [1]. І лише з 1836 р. за наказом Миколи I при всіх церквах і монастирях Російської імперії ставилися завдання відкрити початкові школи.

Виконуючи наказ імператора, вже до 1851 р. у державі налічувалося близько 5 тис. шкіл такого типу, що в масштабах країни було дуже замало. Тому наприкінці 50-х рр. XIX ст. російській імператор повертається до питання організації та діяльності сільських церковнопарафіяльних шкіл, вимагаючи щомісячного звіту щодо їх діяльності [2, 3].

Прискіплива увага першої особи держави до цього питання сприяла швидкому зростанню кількості цих освітніх закладів в імперії. У 1861 р. в Росії нараховувалося 9 283 школи в яких навчалось 159 000 учнів.

Водночас із відкриттям церковно-приходських шкіл уряд вирішував питання щодо організаційних засад їхнього існування. У 1862 р. Міністерство народної освіти опублікувало проект устрою народних училищ, в якому зазначалося, що основна мета всіх навчальних закладів в державі – це виховання людини [3, 80].

У 1864 р. побачило світ «Положення про початкові народні училища», яке в юридичному плані визначило основні освітні пріоритети імперії. З цього часу всі церковно-приходські школи духовного відомства, а також земські, міські, сільські та приватні школи переходили у підпорядкування до училищних рад. При цьому за «Положенням» церква

залишала право контролю дотримання релігійно-моральних принципів у викладанні усіх шкільних предметів.

Невдовзі з'ясувалося, що існує певне протистояння між церковно-приходськими та земськими школами: земства з одного боку, священнослужителі з іншого намагалися стати єдиними організаторами і керівниками в процесі початкового навчання. Бажаючи подолати цей конфлікт інтересів, імператор призначив міністром Народної освіти обер-прокурора Священного Синоду графа Д. Толстого, поєднавши в одних руках церковну владу і освітянську. Однак практичного зближення між церковно-приходськими та земськими школами так і не відбулося, бо більшість земств бачили в такій політиці «...прагнення обер-прокурора усунути земства від безпосередньої участі в справі народної освіти» [4, 39].

У 70-ті рр. XIX ст. протистояння між земською та церковною владою у контролі за початковою освітою в державі продовжувалося. 12 липня 1879 р. Кабінет Міністрів приймає спеціальне «Положення щодо особливої наради про народну освіту», в якому зазначалося, що «...духовно-моральний розвиток народу... не може бути досягнуто без надання духовенству переважної участі в завідування народними школами» [5, 18].

Безпосередньо законодавчий проект щодо регламентації діяльності церковно-приходських шкіл було представлено на розгляд Священного Синоду у 1883 р., і, після майже річного обговорення, у 1884 р. були офіційно прийняті «Правила про церковно-приходські школи». За цим документом право на життя мали церковнопарафіяльні школи двох типів: однокласні з дворічним терміном навчання та двокласні з чотирирічним терміном навчання [6, 2].

Метою церковно-приходських шкіл оголошувалося утвердження в народі православного вчення, віри і моральних цінностей християнства, а також отримання учнями початкових знань. Навчальна програма

передбачала викладання Закону Божого, куди входили вивчення молитов, священної історії, катехізису та богослужіння; церковний спів, читання церковної та світської літератури; знайомство з початковими арифметичними діями.

Вище керівництво церковно-приходськими школами здійснював Священний Синод. Загальне керівництво церковно-приходськими школами покладалося на Училищну раду. В єпархіях школи підпорядковувалися архієреям та єпархіальним училищним радам. Повітові відділення склалися зі спостерігачів та їх помічників [7, 375]. Члени єпархіальних училищних рад та священники-спостерігачі виконували свої обов'язки безкоштовно.

Затверджені «Правила» виводили церковні початкові школи з підпорядкування Міністерства народної освіти. Вчителі до цих шкіл призначалися переважно з випускників духовних навчальних закладів. Прийняття закону щодо регламентації діяльності церковнопарафіяльних шкіл сприяло поширенню їх кількості – з 1884 по 1889 р. їх число збільшилося з 5 517 до 17 715 [8, 21].

Збільшення кількості шкіл не означало покращення якості навчання. Як правило, викладачами цих освітніх закладів були диякони або випускники семінарії, що чекали прийняття сану, а це суттєво знижувало якість викладання. При нестачі вчителів іноді до викладання в однокласних школах допускалися випускники, які успішно закінчили курс двокласних шкіл [9, арк. 21 – 23]. Крім того, парафіяльні школи не могли використовувати на свої потреби громадські кошти, що звужувало матеріальну базу закладу.

Як зазначалося, церковно-приходські школи відкривалися з дозволу Єпархіального училищної ради при церквах і монастирях. Школи поділялися на однокласні та двокласні. Курс навчання в однокласних школах тривав три роки, в двокласних – п'ять років. На навчання

приймалися діти від восьми років. Прийом дітей до школи проводився восени. Спільне навчання дітей обох статей допускалося лише за умови, щоб дівчатка були не старше 12 років. У позанавчальний час в шкільних приміщеннях керівництво шкіл влаштовувало для дорослих уроки, народні читання, співбесіди або курси.

У зв'язку 25-річчям існування церковно-приходських шкіл 1909 р. були організовані численні урочисті заходи: відкрита ювілейна виставка; видано іменний указ Синоду з нагоди ювілею шкіл; заснована медаль на честь річниці існування шкіл.

У багатьох церковно-приходських школах були опікуни, які обиралися, як правило, з місцевих купців. Вони брали на себе оплату частини витрат на утримання школи (ремонт, придбання книг і навчальних при належностей тощо). До того ж, важливим джерелом існування церковно-приходських шкіл були добровільні внески.

В Росії церковно-приходські школи діяли до кінця 1917 р. 24 грудня 1917 р. постановою Ради народних комісарів «Про передачу справи виховання та освіти з духовного відомства у ведення народного комісаріату освіти» церковно-приходські школи були ліквідовані [10, 24].

Про становлення освіти у південних повітах Бессарабії ми можемо говорити з часу приєднання цих територій у 1812 р. до Російської імперії. У 1822 р. мешканці Ізмаїла звернулися з проханням до градоначальника С.О. Тучкова направити в місто вчителів. Завдяки його підтримці 26 травня 1826 р. в Ізмаїлі була відкрита перша російська школа ланкастерського типу, яка не зовсім була схожа на освітній заклад: на 62 учні приходився лише один вчитель, який проводив уроки в непристосованому приміщенні в одній кімнаті.

За даними Акерманського земства в 1827 р. в краї нараховувалося всього 10 шкіл, натомість діяло 323 питних закладів. З 1828 р. на освітні

заклади регіону було розповсюджено дію нового шкільного статуту, за яким в освітянській галузі впроваджувався принцип ізольованої становості. Для дітей селян, ремісників передбачались різні приходські училища, в яких навчали Закону Божому, читання, письма, чотирьох арифметичних дій. Подальше навчання дітей у повітових училищах, гімназіях, університетах не передбачалось [11, 66].

До 1840 р. місцеві школи утримувалися за рахунок батьків, пізніше приходські школи існували за рахунок спеціального фонду, який називався «10-відсотковий Бессарабський капітал». Це сприяло розширенню мережі початкових шкіл. У 30 – 40-х рр. ХІХ ст. в краї було відкрито близько 300 церковно-приходських шкіл, з яких, проте, головним чином через відсутність вчителів та фінансування діяли лише половина. Поступово кількість учнів в школах зменшується. У 1851 р. у південно-бессарабських землях нараховувалося лише 52 церковно-приходських школи.

У 1881 р. в Бессарабії функціонувало 402 школи усіх відомств, в яких навчалось 22 тис. дітей, тобто 20,3 % дітей шкільного віку [12, 181]. Щодо початкових шкіл, то в цей час їх кількість суттєво зростає у порівнянні з першою половиною ХІХ ст. Так, лише в Ізмаїльському повіті в 1881 р. діяло 10 приходських шкіл, 6 з яких у Ізмаїлі, 4 в посадах. Усі були однокласними з чотирирічним терміном навчання [13, арк. 1 – 1зв].

У 1884 р. Кишинівською єпархіальною училищної Радою було відкрито Ізмаїльське і Акерманське повітове відділення церковно-приходських шкіл. Повітове відділення було навчально-адміністративним органом, у підпорядкуванні якого знаходилися церковно-приходські школи відповідних повітів. Воно здійснювало контроль за навчальною та виховною роботою цих освітніх закладів. Однак створення цього адміністративного органу суттєво не позначилося на практичній діяльності церковнопарафіяльних шкіл в краї: нестача коштів, відсутність

відповідних приміщень, брак вчительських кадрів, недовіра з боку суспільства – ось неповний перелік проблем, з якими стикалися ці школи протягом останньої третини XIX ст.

Духівництво всіма засобами намагалося залучити дітей до навчання в церковних школах, пропагуючи серед населення переваги традиційної російської самобутності, релігійності, державності. Адміністрація була зобов'язана «вести боротьбу проти злочинної політичної і моральної пропаганди в школі... контролювати, щоб викладання велося в дусі православ'я і самодержавства» – вказувалося в інструкції для інспекторів народних училищ Ізмаїльського повіту [14, 150 – 151].

Подальший розвиток господарства обумовив розвиток і подальше зростання кількості навчальних закладів в регіоні. У 80 – 90 роках XIX ст. збільшується чисельність початкових шкіл в краї. За даними Кишинівської єпархії у 1891–1892 навчальному році на півдні Бессарабії діяли 847 шкіл, через п'ять років їх кількість зросла до 1 082 [15, арк. 7]. Більше 60% шкіл було відкрито в сільській місцевості.

У 1898 – 1906 рр. чисельність шкіл у краї зросла з 229 до 324, у тому числі в Акерманському повіті зі 115 до 174, в Ізмаїльському – зі 115 до 150. Однак при цьому на 1 954 мешканця приходилася лише одна школа [16, 175]. Навіть на початку XX ст. з 350 тис. дітей шкільного віку школу відвідували лише 40%, а у сільській місцевості школу відвідувало не більше 6% дітей.

Згідно з Положенням про церковно-приходські школи, виданим у 1902 р., метою парафіяльних шкіл було «поширення в народі освіти в дусі православної віри і церкви» [17, 54].

Незважаючи на зростання кількості шкіл, в їх практичній діяльності виявлялися певні недоліки. По-перше, нестача вчителів була загальноімперською причиною низької якості освіти в церковно-

приходських школах. До вчителя такої школи пред'являлися вимоги скоріше не професійного, а морального плану. Вчителі повинні були сповідувати суворо-релігійні принципи, любити церкву, шанувати віру. Крім того, вони повинні були задовольнятися посередніми умовами проживання, любити сільське життя і працювати за малу заробітну платню.

Наприкінці XIX ст. на одного вчителя в Бессарабії припадало від 60 до 90 учнів. У сільській місцевості в цей же час освіту в початковій школі отримували лише 5 – 6% дітей шкільного віку [18, арк. 2].

Станом на 1 січня 1906 р. в Бессарабському краї налічувалось 105 церковно–приходських шкіл, в яких навчалось 5 703 учні. Із загальної кількості освітніх закладів на церковно-приходські школи в краї припадало майже 20%.

На початку XX ст. особливої уваги дочекалися бібліотеки при церковно-приходських школах. Комплектуванням і організацією шкільних бібліотек займалася видавнича комісія училищної ради при Синоді, яка мала спеціальний книжковий склад, через який здійснювалася комплектація фондів. Для позакласного читання в бібліотеки поставлялася література відповідної спрямованості і змісту: релігійна, антиалкогольна, медична, церковно-історична, агрономічна тощо. Однак, не зважаючи на гарний початок, до завершення цю справу доведено не було – бібліотеки були відкриті не у всіх церковно-приходських школах, й дуже часто до їх фондів потрапляла література зовсім непридатна та незрозуміла для дітей.

Отже, церковно-шкільна справа в досліджуваний період становила частину системи початкової народної освіти в імперії. Російський уряд в рамках своїх геополітичних намірів щодо Бессарабії, особливу роль відводив православній церкві та підвищенню рівня освіченості місцевого населення за допомогою церковно-приходських шкіл. Реалізація цих

намірів, розмір та ефективність використання матеріальних ресурсів, дотримання правових норм суворо контролювалися з боку єпархіального керівництва та уряду.

Економічний і соціальний розвиток півдня Бессарабії у другій половині XIX – на початку XX ст. вимагав певного культурного середовища. Однак протягом досліджуваного періоду населення краю мало надзвичайно низький рівень освіченості – неписьменні становили 82% населення, а серед дітей шкільного віку 1/5 не вміла читати і писати. На церковно-приходські школи покладалося завдання поширення освіти в краї, залучення підростаючого покоління до церкви і віри.

Джерела та література

1. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 784, оп.1, спр. 68, Акерманське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1884 – 1917 рр.).
2. Лебеденко О.М. Розвиток освіти в Подунав'ї у XIX – на початку XX ст. / Олександр Лебеденко // Історія України. – 2004. – №5 (357). – С. 1 – 4.
3. Дізанова А. В. Українське Подунав'я як історико-культурний регіон / Ада Дізанова, Ірина Верховцева // Збірник наукових праць. – Черкаси, 2009. – С. 78 – 83.
4. КУІА, ф. 785, оп. 1, спр.11. Ізмаїльське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1889 – 1916 рр.).
5. КУІА, ф. 786 Інспекція народних училищ Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії (1884 – 1918 рр.), оп. 1, спр. 21. Інспекція народних училищ Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії.
6. КУІА, ф. 93, оп. 1, спр. 328. Сільський приказ колонії Болград (1823 – 1862 рр.)

7. КУІА, ф. 784, оп. 1, спр. 16. Акерманське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1884 – 1917 рр.)
8. КУІА, ф. 756, оп. 1, спр. 2 Інспекція народних училищ Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії.
9. КУІА, ф. 785, оп. 1, спр.11. Ізмаїльське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1889 – 1916 рр.).
10. Гонтаев А. Отчёт о состоянии одноклассной церковно – приходской школы при Кишинёвском Епархиальном женском училище за 1915 – 1916 учебном году / А. Гонтарев // Кишиневские Епархиальные ведомости. – 5–12 марта 1917 г. – № 9 – 10. – С. 23 – 25.
11. Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.) : навчально-методичний посібник. – Ізмаїл, «СМИЛ», 2011. – 216 с.
12. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.Попович. – К.: «Артек», 1999. – 728 с.
13. КУІА, ф. 785, оп. 1, спр.11. Ізмаїльське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1889 – 1916 рр.).
14. КУІА, ф. 93, оп. 1, спр. 328. Сільський приказ колонії Болград (1823 – 1862 рр.)
15. КУІА, ф. 784, оп. 1, спр. 16. Акерманське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1884 – 1917 рр.)
16. Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.) : навчально-методичний посібник. – Ізмаїл, «СМИЛ», 2011. – 216 с.
17. Верховцева І. Г. Православна церква в етносоціокультурному житті Південної Бессарабії: перспективи досліджень / Ірина Геннадіївна Верховцева // Міжнародна науково – практична конференція «Східні і західні слов'яни. Теорія і практика перекладу» (Дніпродзержинськ, 24 – 25 березня 2009 р.) – Дніпропетровськ, 2009. – С. 48 – 53.
18. КУІА, ф. 785, оп. 1, спр. 11. Ізмаїльське повітове відділення єпархіальної училищної ради (1889 – 1916 рр.).

Т. Ерич

Формирование системы церковно-приходских школ в Южной Бессарабии (в конце XIX – начале XX ст.)

Анализируются вопросы возникновения и функционирования системы церковно-приходских учебных заведений на территории Южной Бессарабии, особенности их деятельности в конце XIX – начале XX ст.

Южная Бессарабия, церковно-приходские школы, епархиальная комиссия, начальное обучение

T.Yerich

The formation of system parochial schools in Southern Bessarabia (in the end of XIX – beginning XX the item)

Questions of occurrence and system functioning tserkovno-parafialnyh educational institutions in territory of Southern Bessarabia, feature of their activity in the end of XIX – beginning XX the item are analyzed.

South Bessarabia, parish school, diocesan commission, initial training